

KAVSARIYNING ILMIY IJODI VA UNING O'ZIGA XOSLIGI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10065538>

Khabibidinov Baburshah Abduvali ugli

Master of the International Islamic University of Uzbekistan.

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'tgan asrda ijon qilgan islom ilmi vakillaridan biri Zohid Kavariyning ijodi va undagi o'ziga xoslik haqida fikrlar yuritiladi. Alloma Zohid Kavariyning ijodiyotining katta qismi o'sha davrda ayrim mintaqalarda asta-sekin tarqalib borayotgan mazhabsizlik g'oyalariga qarshi raddiya asarlari yozishdan iborat bo'adi. Alloma bundan tashqari islom ilmlarinig boshqa tarmoqlarida ham samarali faoliyat olib bora oladi.

Tayanch so'zlar

Zohid Kavariy, Duzja viloyati, Hojhasan qishlog'i, Nasb ar-Ra'y, Fiqhi Ahlul-Iroq, Fiqh, Xashviya.

Bugungi kunda ham O'zbekistonda bu sohaga keng e'tibor qaratilmoqda. Buning isboti o'laroq 2020-yil 11-avgustda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Imom Moturudiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PQ - 4802-son qarori imzolandi¹.

Muhammad Zohid Kavariy 1879-yil 16-sentyabrda Turkiyaning Duzja viloyati Hojhasan qishlog'ida tug'ilgan. Uning kelib chiqishi cherkes oilasiga mansub bo'lgan. Otasi Hasan Hilmiy afandi 1831-yil Kavkazning Shabzarida tug'ilgan bo'lib, mudarris sifatida faoliyat ko'rsatgan. U 1863-yil Kavkazning Chor imperiyasi tomonidan bosib olinishi natijasida oilasi va talabalari bilan birgalikda Duzja viloyatiga ko'chib o'tib, u yerda o'z nomiga qo'yilgan Hojhasan qishlog'iga joylashgan. U yerda naqshbandiya tariqati xalifalaridan shayx Davlatga qo'l berib, o'zi ham 1865-yil xalifalik rutbasiga erishgan. 1867-yildan Hojhasan qishlog'idagi madrasada ish faoliyatini boshlagan. 1870-yil Istanbul shahriga borib, u yerda Ahmad Ziyovuddin Kumushxonaviyning darslarida qatnashib, undan "Daloil al-xayrot" asari bo'yicha ijoza olgan. Keyingi yil esa Hijozga borib, u yerda naqshiy shayxlaridan Muso Makkiy bilan uchrashib, undan xilofat ijzasini olgan. Duzjaga qaytib kelgach, Hasan Hilmiy afandi madrasada talabalarga dars berish bilan shug'ullanib, 1926-yil, qariyb yuz yoshda vafot etgan.

^{1 1} PQ-4802 11.08.2020 "Imom Moturudiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora tadbirlari to'g'risida"

Zohid Kavsariy dastlabki ilmni otasidan olgan. So'ngra Duzjadagi Rushdiya maktabida muftiy Husayn Vajih afandi qo'lida davom ettirgan. 1893-yil Istanbulga borib, u yerda Qoziaskar Hasan afandi Dorul hadis madrasasida ta'lim olgan. U madrasa hamda Fotih masjidida tashkil etilgan ko'plab ilmiy majlislarda ishtirok etgan. Kavsariyning ta'kidlashicha, uning ilmiy qarashlarining shakllanishida Ali Zaynulobidin afandi va Ibrohim Haqqi afandilarning ta'siri katta bo'lgan. U Istanbulda o'n yil ta'lim olib, 1904-yil madrasani tamomlagan, 1906-yil esa darsiom unvoniga erishgan.

Alloma islomning turli sohalarida ijod qilgan bo'lib, asosan ilmiy faoliyatini fiqh ilmiga bag'ishlagan. Zohid Kavsariy hanafiy mazhabining zabardast allomalaridan hisoblanib, o'z asarlarida mazhabsizlikka qarshi raddiyalar, shuningdek hanafiy mazhabini, xossatan Abu Hanifani tanqid ostiga olgan ayrim ulamolarga ham raddiyalar beradi.

Al-Kavsariy "Nasb Ar-Ra'y" ning muqaddimasida va "Fihi Ahlul-Iroq" da shunday yozadi:

"Ibn Adiyning kamchiliklari orasida uning Abu Hanifani tinimsiz tanqid qilgani, Adiy shayxlaridan biri Abbo ibn Ja'far an-Najiramiydan olingan xabarlar yordamida to'g'ridan-to'g'ri an-Najiramiyga qarshi bildirgan (fikri)dir. Abu Hanifa. Va bu uning qolgan tanqidlari kabi adolatsiz va dushmanlikdir. Bu (hujumlarni) fosh qilishning yo'li (bu xabarlarning) uzatish zanjirlarini (tekshirish)dir". Allomaning bu gaplari yuqoridagi fikrning dalili hisoblanadi.

Kavsariy Qohirada yashagan vaqtida bir tomondan o'z uyini madrasaga aylantirib, talaba yetishtirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan ko'plab islom ilmlariga oid asarlarning ilmiy nashrini amalga oshirish bilan mashg'ul bo'ldi. Asosan Misr, Yaman, Hindiston, Pokiston, Indoneziya, Malayziya, Suriya, Iroq va Turkiya mamlakatlaridan kelgan talabalarga ijoza berdi. Abdulhamid Kutubiy Misriy, Ahmad Avang Husayn, Alasoniyalik Jamol O'gut, Abdulfattoh Abu G'udda, Ahmad Hayri Posho, Muhammad Rashod Abdulmuttalib, Abul Fazl ibn Siddiq, Ali Ulviy Kuruju, Mehmed Ehson Afandi, Mustafo Runyun va Muhammad Husayn uning shogirdlaridan hisoblanadilar.

So'ngi davrlarda islom ilmlari rivojiga katta hissa qo'shgan tanqidchi va tadqiqotchi olim Zohid Kavsariy mazhabga ergashish va muxolif mazhab vakillarini tanqid qilishda qat'iy harakat qilgan. Misrda yozgan kitob va maqolalarida islom diniga zid bo'lgan yangi tushuncha va firqalarni qoralagan hamda ijtimoiy-diniy masalalar bilan shug'ullangan. U ahli sunna mutakallimlarini tanqid qilganlarga muxolif bo'lib, o'z qarashlarini qat'iy himoya qildi. Aqidada moturidiylik tarafdori bo'lgan Kavsariyning kalomga doir asosiy qarashlari

quyidagilardan iborat: ahli sunnaga kiruvchi moturidiya va ash'ariya maktablari ko'plab masalalarda mushtarak qarashlarni ilgari surgan, ularning orasidagi farqlar juda oz, shu sababli ikki mazhabni bir-biriga yaqinlashtirishga urinish ma'nisiz, mazabsizlik esa dinsizlikka olib boruvchi bir yo'ldir.

Diniy hukmlarni hayotga tatbiq etish uchun mazhabga ergashish majburiydir. Salafiya (Xashviya) esa salaf mazhabiga mansublikni da'vo qiluvchi va kalom ilmidan bexabar ahli hadis guruhining mazhabidir. Ushbu mazhab tashbih va tajsimga olib boruvchi e'tiqodlarni o'z ichiga olgani uchun ahli sunnaga kirmaydi. Isboti vojib masalasida Qur'oni karimda kelgan dalillar tarjih etilishi lozim. Chunki bu dalillarda mushohadaga, shuurli va shuursiz barcha borliqlarning o'z-o'zidan vujudga kelishining imkonsiz ekaniga diqqat qaratiladi. Hadis bobida ajralib turgan Zohid Kavsariy yigirmaga yaqin hadis kitoblarini ustozlarida o'qib, rivoyat ijzasini oldi. Abu Hanifaning hadis tushunchasiga oid tanqidlarga javob sifatida qalamga olgan "Ta'nib al-xatib" va "an-Nukat at-tarifa" nomli asarlari katta shov-shuvlarga sabab bo'lgan, unga raddiyalar yozilgan. Kavsariy ularning bir qismiga javob ham yozgan. Hadisga doir boshqa asarlari uning rijol ilmidagi salohiyatini namoyon qiladi. Unga ko'ra, ohod darajasidagi rivoyat agar Quronning umumiy ma'nosiga va aqlga to'g'ri kelmasa, u tark etiladi².

Zohid Kavsariy ilmiy shaxsiyatida tasavvufning ham o'ziga xos o'rni bor. Otasi naqshiy shayxlari orasidan joy olgani kabi o'zi ham kastamonulik naqshiy shayxi Hasan Hilmiy afandiga murid bo'lgan. Kavsariyning fikricha, havo nafs iskanjasida qolgan insonlar qudsiy olam bilan aloqasi bo'lgan komil murshidlarning irshod va yordamiga muhtojdirlar. Tavassul joizdir, chunki tavassul qilingan kishilar ruhlarini poklaganlari uchun ular ma'naviy tasarrufga ega hisoblanadilar. Ularning ushbu sifatlari vafotlaridan keyin ham davom etadi. XX asrning moturidiya mujaddidi sifatida tanilgan Zohid Kavsariyning qarashlari Misrda va boshqa islom o'lkalarida diniy bahslarga sabab bo'lgan, uni tanqid qilganlar ham, unga tarafdorlik qilganlar ham bo'lgan. Misr muftiysi Muhammad Bahit uning qarashlarini eng ko'p himoya qilganlardan biri edi.

Allomaning mashhur asarlari va ularning mavzulariga to'xtaladigan bo'lsak shularni misol qilib keltirishimiz mumkin:

"Fiqh Ahlul-Iroq" ("Iroq ulamolari fiqhi"), kamida 100 betlik asar. Hanafiy mazhabining eng mashhur olimlari sanab o'tilgan salmoqli asarlardan biri fiqhning qiyos (*qiyos*), ilmiy tadqiqot (*ijtihad*), idrok (*istihson*) kabi asosiy tushunchalariga foydali ta'riflar hamda biografik ma'lumotlardan iborat. Hanafiy mazhabining eng

² Muhammad ash-Shahrosaniy. Dinlar va mazhablar haqida kitob. 4.1. M., 1984. S. 27.

ko'zga ko'ringan namoyandalari. Shayx Abdul-Fattoh Abu Gudda tomonidan keng sharhlangan. Undan bir parcha:

Az-Zaylayiyini maqtab bitilgan:

“Agar fiqh olimlari hadis ulamolari orasidan quruq havasga aldanmasdan chuqur ilm va haqiqiy fahm sohibi bo'lgan zotlarni topsalar, bor kuchlari bilan ushlab tursinlar, chunki bunday kishilar qizil oltingugurtdek kam uchraydi”.

“**Ibda vujuh at-Taaddi fi komil Ibn Adiy**” (“Ibn Adiyning “Al-Komil fi duofa ar-rijol” asarida topilgan qarama-qarshilikning turli tomonlarini aniqlash” Ibn Adiy), bu yerda al-Kavsariy berilgan ma’ruzaning ko’plab kamchiliklarini ko’rsatgan. Ibn Adiy tomonidan, u erda u (xususan) Abu Hanifani Sufyon Savriy, Molik va Ibn Mayn kabi olimlar tanqid qilganini aytadi. Shayx Abdulfattoh Abu Gudda al-Laknaviyning “Ar-Raf va-t-takmil” asariga yozgan izohida al-Kavsariy o’zining uchta asarida Ibn Adiyning Abu Hanifaga qilgan hujumlarini rad etganligini yozadi: “Tanib al-xatib”, “al-Imta”. bi sirot al-imomain” va nashr etilmagan. Ibn Adiy Abu Hanifani yoqtirmasligini ko’rsatadi, chunki u butunlay zaif va ishonchsiz xabarlarga tayanib, faqat tanqiddan boshqa narsa aytmaydi³.

“**Ithkok al-haqq bi ibtal al-batil fi mug’is al-xalk**” Imom al-Haramayn (ikki muqaddas masjid)ning “Mug’is al-Xalk” risolasining raddiyasi bo’lib, shofiy mazhabining hanafiylardan ustunligini e’lon qiladi. va Molikiy maktablari. Undan keyin al-Kavsariy “Akvom al-masalik fi bahs rivoati Molik an Abu Hanifa va rivoyai Abi Hanifa an Molik” risolasini yozib, u yerda Imom Molik (qanday xabarlarni) Abu Hanifadan yetkazganligi aytadi.

“Maqalat al-Kavsariy” , al-Kavsariyning eramizning 30-40-yillarida Misrda yozilgan muhim maqolalari to'plami. Bir qator zamonaviy masalalar bo'yicha, 2 dan 20 betgacha.

Ular orasida quyidagi maqolalar mavjud:

“Bida as-sautiya haul al-Quron” (“Qur'on o'qishning oldindan mavjudligini tasdiqlovchi yangilik”), u erda (Kavsariy) yozadi:

“Gap shundaki, Qur'on (shaklida) lavhada bo'lgan bo'lsa, Jabroil alayhissalomning tilida, Payg'ambar alayhissalom bilan va ularning tillarida. Uni o'qiganlarning qalblarida va yozuvarida yaratilgan va boshlanishi bor. Kim buni inkor etsa, u e'tiborga loyiq bo'lmagan sofistdir. Qur'onning avvaldan borligi, Ahmad ibn Hanbal va Ibn Hazm aytganidek, Alloh taoloning O'z ilmidagi kalomi (Al-Kalom an-Nafs) shaklida mavjud bo'lganligidir.

³ Abdulloh as-Suduniy. Toju-t-tarajim fi tabaqoti-l-hanafiya. – Leipzig: Flugel, 1862. – B. 78; Qurashiy Abu Muhammad Abdulqodir ibn Abi-l-Vafo Muhammad ibn Muhammad al-Misriy. Al-Javohiru-l-mudiya fi tabaqoti-l-hanafiya. 2 jildli. – Xaydarobod: 1332/1913. J. II. B.189; Bag’dodiy Ismoil Posha. Hadiyatu-l-orifin. II jildli. – Istanbul: 1951-1955. J. II. B. 487.

“Hadis man tashabbaha kaumin fa huva minhum” (“Kimki ba’zi odamlarga taqlid qilsa, ulardan biriga” hadisining izohi), bu yerda Kavseriy yozadi:

“Bu hadis Payg’ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning ma’noli hadislaridandir. XI asr shofe’iy mazhabining buyuk allomalaridan biri, “Husn at-tanabbuh li hukm at-tasyabbuh” (“Tashqi taqlidga oid go’zal hukmlar”) nomli buyuk asar muallifi An-Najm al-G’aziy. , bu yerda u ushbu hadisdan kelib chiqadigan qarorlarni batafsil ko’rib chiqadi. Bu kitob Az-Zahariyya Damashq kutubxonasida va nashr etilishiga loyiqdir⁴ .

Qisqacha aytganda alloma Zohid Kavseriy XIX-XX asrda ijod qilgan islom allomalari orasida dinning turli yo’nalishlarida ijod qila olgan kam sonli vakillardan biri bo’ldi. Alloma ayniqsa hadis ilmlari hamda mazhablarga ergashish masalalarida anchagina sermahsul ijod qilib, bemazhablikni targ’ib etuvchilar va mazhabshoilarni tanqid qiluvchilarga qarshi kuchli raddiyalar berilgan asarlar yozdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mehmet Emin Özafshar. “Muhammad Zohid al-Kevseri: Uning hayoti”
2. Abdulloh as-Suduniy. “Toju at-tarajim fi tabaqoti al-hanafiya”
3. Muhammad ash-Shahrosuniy. “Dinlar va mazhablar haqida kitob”
4. Ahmad Hayriy. “al-Imom al-Kevseriy”

⁴ Mehmet Emin Özafshar, “Muhammad Zohid al-Kevseri: Uning hayoti”, Muhammad Zohid al-Kevseri: Uning hayotiy asarlari-ta’sirlari, Istanbul, 1996, bet. 29-54.